


HET RUUSBROECCGENOOTSCHAP · 90 JAAR HOEDER VAN SPIRITUEEL ERFGOED

Het Ruusbroecgenootschap

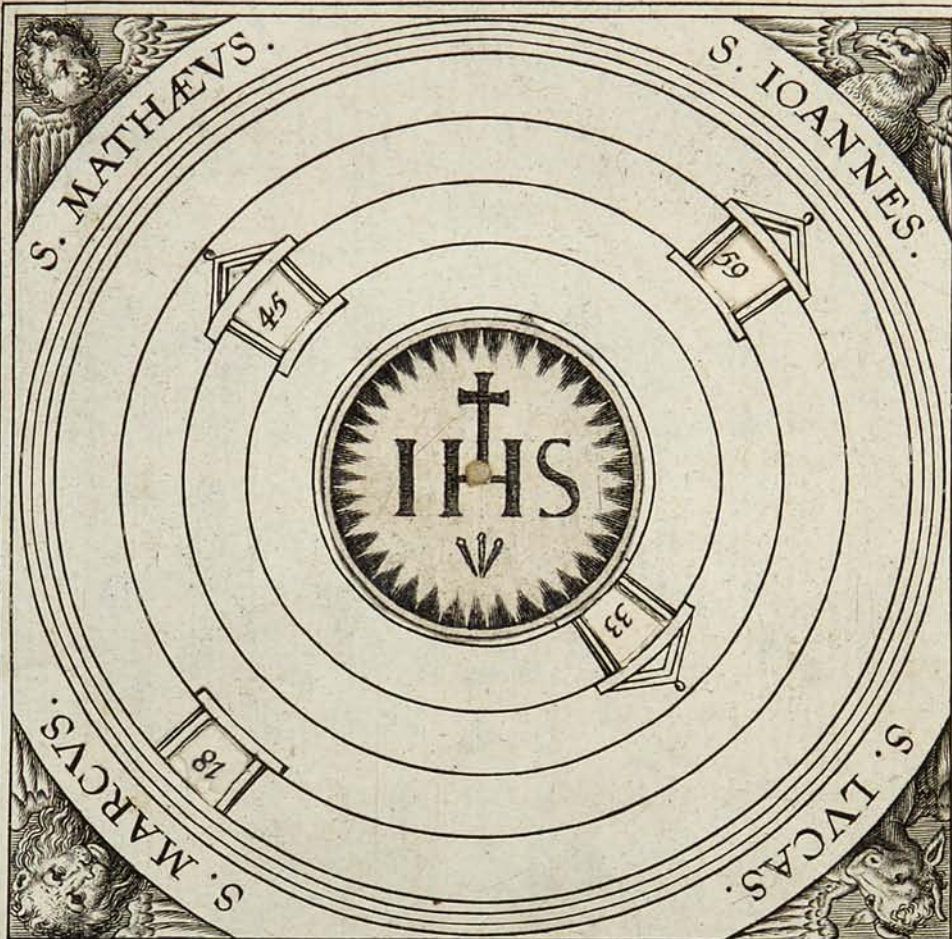


90 jaar hoeder van spiritueel erfgoed

The image shows the spines of several old, worn books. The paper is yellowed and stained. On the leftmost spine, the number '1574' is written in brown ink. The second spine is mostly blank. The third spine has 'Christi Resurrex' written in brown ink. The fourth spine has the number '1' written in brown ink.

EEN RIJKE
EN LEVENDE
COLLECTIE
VAN DE
VLAAMSE
JEZUÏETEN
AAN DE
ANTWERPSE
UNIVERSITEIT

SOECKT, ENDE SVLT VINDEN.



1. Kiest een van de vier Guangelisten.
2. Draeit dan het rolleken, sonder arghelisten.
3. Siet, wat ghetal v den stercken heeft:
4. En wat v t Register op tselfde gheeft.
5. Soeckt dan, daer t spreekwoordt v boorder wyft:
6. Denmerket de figure; en datter uyt wyft.

Wie weet, wat Godt, midts sulck aenmercken,
Door tsien en lesen, int hert mocht wercken.

Inhoudstafel

AUGUST DEN HOLLANDER ERNA VAN LOOVEREN	7	Inleiding
PIERRE DELSAERDT	10	Dionysius van Rijkel, <i>Speculum conversionis peccatorum</i>
WIM FRANÇOIS	14	De Moerentorbijbel
HUBERT MEEUS	16	Johannes David, <i>Christeliicken waerseggheer</i>
CRAIG HARLINE JONAS VAN MULDER	18	Mirakelboeken
GUUS VAN DEN HOUT	20	Antwerpse devotieprentjes
THOM MERTENS	22	Jhesus collacien
WALTER MELION	24	Prayers and spiritual exercises
EVELYNE VERHEGGEN	26	Geestelijke maagden en hun passie voor ‘beeldekens’
TINE VAN OSSELAER	28	Amand Gérardin, <i>Verschijningen te Banneux</i>
GUIDO DE BAERE VEERLE FRAETERS	30	Uitgaven van werken van Middelnederlandse mystici

LETRE
DE
LITTERA

VII



Inleiding

Het Ruusbroecgenootschap is een onderzoeksinstituut dat zich toelegt op de studie van de geschiedenis van de religieuze cultuur, spiritualiteit en mystiek in de Nederlanden. Het instituut werd door de Vlaamse jezuiten in 1925 opgericht, in 1973 in de toenmalige UFSIA geïntegreerd en is thans één van de aan de letterenfaculteit geassocieerde instituten van de Universiteit Antwerpen.



Al vanaf de stichting ijveren de leden van het Ruusbroecgenootschap om ten behoeve van wetenschappelijk onderzoek en onderwijs materiaal bijeen te brengen inzake het godsdienstig leven in het Nederlandse cultuurgebied in al zijn uitingen. Om die reden heeft de Bibliotheek van het Ruusbroecgenootschap het karakter van een moderne studieverzameling van historisch materiaal – oude en moderne boeken, tijdschriften en brochures, handschriften en prenten.

Vandaag kan het instituut beschikken over een aanzienlijke bibliotheek met een rijke erfgoedcollectie waarvan de vzw Loyola, stichter van het genootschap, tot op vandaag de eigenaar is. De collectie telt meer dan 500 handschriften en fragmenten die belangrijk zijn voor de studie van het geestelijk leven van de 12de tot de 20ste eeuw. Ook herbergt de bibliotheek meer dan 90 incunabelen en bijna 180 post-incunabelen. De meeste hiervan zijn afkomstig uit de bibliotheek van het Onze-Lieve-Vrouwecollege van de jezuiten in Antwerpen, waarvan een deel in 1998 aan de Bibliotheek van het Ruusbroecgenootschap werd overgedragen.

Verder bevat de collectie een verzameling oude drukken van ongeveer 30.000 banden die de ascetische en mystieke literatuur van de Nederlanden geproduceerd tussen 1500 en 1800 bevat, te weten geestelijke traktaten geschreven door een zeer uiteenlopende waaier van ordegeestelijken (overwegend in het Nederlands of in het Latijn); devotieboeken (vooral mariale); preken, in het bijzonder van seculiere geestelijken; bijbel- en patristieke literatuur; moraliserende werken voor leken; controversen; heiligenlevens en martyrologia; geschiedenis-

© **AUGUST DEN HOLLANDER** is gewoon hoogleraar aan het Ruusbroecgenootschap, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte van de Universiteit Antwerpen. Hij is tevens gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Godgeleerdheid van de Vrije Universiteit te Amsterdam.

© **ERNA VAN LOOVEREN** is bibliothecaris van de Bibliotheek van het Ruusbroecgenootschap.

sen van broederschappen, bedevaarten en miraculeuze beelden; religieuze emblemata en toneelliteratuur, enz. Deze collectie is geheel ontsloten in de onlinecatalogus. Een groot deel van de in Vlaanderen gedrukte werken uit de 17de en 18de eeuw is verwerkt in de *Short Title Catalogue Vlaanderen* (STCV).



Links: *quesel* · miniatuur op perkament · Collectie Thijs

Rechts: *H. Donatus*, prent aangeraakt aan de relieken van de *H. Donatus* bewaard in de *Sint-Jacobskerk* te Antwerpen · ingekleurde kopergravure, gesigneerd door C. van Bael

Een aparte vermelding verdient de verzameling devotieprenten, naar schatting 40.000 stuks van de 17de eeuw tot ca. 1850, waaronder zeer vele van Antwerpse origine. Recent is deze collectie aanzienlijk uitgebreid met de verwerving van de privécollectie van wijlen prof. dr. Alfons Thijs.

De Bibliotheek van het Ruusbroecgenootschap is naast een eigentijdse wetenschappelijke instelling ook een bewaarbibliotheek die veel belang hecht aan haar erfgoedwerking. Als partner van de Universiteitsbibliotheek Antwerpen maakt zij deel uit van de vzw Vlaamse Erfgoedbibliotheeken. In het voorjaar van 2011 ontvingen beide bibliotheken het Erfgoedlabel, maar ook op andere terreinen wordt nauw met de Universiteitsbibliotheek samengewerkt. Zo is de ontsluiting van de collectie volledig geïntegreerd in de structuur van deze bibliotheek en zijn er afspraken over collectievorming. Ook zijn met financiële steun van deze partner enkele unieke stukken en collecties verworven, die als belangrijke aanvulling op de bestaande collectie in bruikleen bij de Bibliotheek van het Ruusbroecgenootschap zijn ondergebracht. De afgelopen jaren is hard gewerkt om samen met de Universiteitsbibliotheek belangrijke onderdelen van de collectie te digitaliseren ten behoeve van wetenschappelijk onderzoek. De gedigitaliseerde werken zijn via de online catalogus raadpleegbaar en kunnen vrij gedownload worden.



In het vervolg komen belangrijke deelverzamelingen, zwaartepunten en aspecten uit de Bibliotheek van het Ruusbroecgenootschap aan de orde. Deze worden kort aan u voorgesteld door verschillende wetenschappelijke gebruikers van de collectie van binnen en buiten de Universiteit van Antwerpen.

Voor wie verder wil lezen

F HENDRICKX, 'Een bibliotheek in dienst van Ruusbroec en zijn Genootschap te Antwerpen', in: *Vlaanderen* 50 (2001), p. 20–24.

Zie verder de website van de Bibliotheek van het Ruusbroecgenootschap voor achtergronden, inventarisaties en overzichten van deelcollecties, toegang tot digitale bestanden en relevante literatuurverwijzingen.

Vanzelfsprekend is dit overzicht verre van volledig. Dit boekje is dan ook bedoeld als eerste kennismaking met de bibliotheek van het Ruusbroecgenootschap, bij de gelegenheid van haar 90-jarig bestaan.

Dionysius van Rijkel ◀ *Speculum conversionis peccatorum*

Aalst, [Jan van Westfalen en Dirk Martens], 1473, in-4°, [28] bladen RG-OLV 88 E 18

◀ **PIERRE DELSAERDT** is hoogleraar aan het departement Geschiedenis van de Universiteit Antwerpen en deeltijds hoogleraar aan de onderzoekseenheid Geschiedenis van de KU Leuven. Hij is ook voorzitter van de vzw Vlaamse Erfgoedbibliotheek.

Van de Limburgse kartuizer Dionysius van Rijkel (1402/3–1471) zijn talrijke ascetische geschriften bekend. Het Ruusbroecgenootschap bezit heel wat werken van hem. Zijn *Speculum conversionis peccatorum* ('Spiegel van de bekering van de zondaars') roept de lezer op tot bezinning en inkeer.

In de Zuid-Nederlandse cultuurgeschiedenis neemt deze gedrukte versie een zeer bijzondere plaats in: het is het eerste gedateerde boek dat er met behulp van een drukpers tot stand kwam. Hoewel de colofon slechts vermeldt dat het 'in Aalst, in Vlaanderen, in het jaar 1473' verscheen, kan het met zekerheid worden toegeschreven aan de tijdelijke samenwerking tussen de Duitse drukker Jan van Westfalen en de Aalstenaar Dirk Martens.

Het exemplaar van het Ruusbroecgenootschap is het enige volledige in een Belgische collectie. Het kwam in deze bibliotheek terecht in 1998, toen het Antwerpse Onze-Lieve-Vrouwe-college zich ontdoed van haar verzameling incunabelen. Het bescheiden drukwerkje telt 28 folio's en maakt deel uit van een heel bijzonder convoluut met niet minder dan vier drukken uit het Aalsterse atelier uit 1473 en 1474 en één Keulse druk uit 1470.

Het convoluut is met de hand doorlopend gefolieerd; vooraan is een handgeschreven inhoudsopgave toegevoegd. De vijf teksten werden dus al vroeg samen ingebonden. Een inscriptie geeft aan dat de bundel ooit toebehoorde aan de priorij Rooklooster, in Oudergem bij Brussel.

Toen het convoluut bij het Ruusbroecgenootschap terecht kwam was het voorzien van een 19de-eeuwse halflederen band. De gebruikte materialen vormden echter een bedreiging voor de integriteit van het boekblok. Dankzij een privéstichting kon het boek door een conserveringsdeskundige worden behandeld. Zij demonteerde de band, reinigde en herstelde de bifolia en bond de verschillende onderdelen weer samen in een halfperkamenten conserveringsband met houten platten. De verwijderde 19de-eeuwse band bleef bewaard als onderdeel van de historiek van het exemplaar.

In de loop van de conserverende behandeling zorgde de Antwerpse Universiteitsbibliotheek voor een hoogwaardige digitalisering van het volledige boek. De vijf onderdelen zijn sindsdien virtueel te doorbladeren op Flandrica.be, een portaalsite voor gedigitaliseerd materiaal uit Vlaamse erfgoedbibliotheeken.

.C.

Speculum cōuersionis peccatorū magistri dyonisiū
de leuuuis alias rihel ordinis Cartusienſis. :

Qonuertere ad dominū deum tuū quo
niā corruisti in iniquitate tua. *Dzee. x°.*
Cū peccatū sit auersio ac recessus mētis
create a summo imenso ⁊ icōmutabili
bono: atq; cōuersio quedā inordinata ad bonū cre
atum caducū ⁊ uanū. Constat q̄ ipsū peccatum sit
maxima profundissimāq; ruina. utpote lapsus a
summo ad infimū: ab optio ad pessimū: a dignis
simo ad uilissimū. Ideo peccator merito sue trāsgres
siois repelli meret̄ a deo altissimo ac p̄cipitari i pro
fundissimū iferoz: ut culpe correspōdeat pena. Cū
g° h° ita sit admoneo te peccator ut relicto ipietatis
tue errore te ad inferos pertrahēte ad tuum redeas
creatorē ad tue salutis fonte. in q° sola tua cōsistit
sal. *Usquequo per abrupta ābulas uicioz? Cur itī
nera eligis tenebrosa ad terrā mortis caligie cooper
tā ducētia? Aperi oculos cordis ⁊ perpēdas quo ten
das. Peccator. Quis tu qui me increpare docere iu
dicare presumis? Cū scriptū sit. Nolite iudicare ⁊
non iudicabimini. ⁊ iterum: tu quis es qui iudicas
alienum seruu: suo domino stat aut cadit. Iustus.
Putas ne intelligis que allegas? Nonne sicut de o
cultis ⁊ ignotis iudicare uetamur: sic de manifestis
iudicare lisentiamur? Immo ⁊ sepe iubemur: quē ad
modū per *Moysez* locut⁹ ē de⁹. Iuste iudica proxi
mo tuo: ⁊ cur increpationē grauiter accipis? Cū rurs⁹
per *Moysez* locut⁹ est dominus: publice argue fra
trem tuū. i. proximū tuū peccantem ne habeas super
illo peccatū. Cur nō attēdis q̄ *Salon* dixit? *Viro*
qui corripientem dura ceruice contemnit repentinus*

Speculum conuersionis
nerabili patre ⁊ domino: ⁊
alias de leuuis ordinis ca
Sui sanctimonia uite: litte
cuit: ut in hoc opusculo: u
uoluminibus fere innumer

Tabula articulorum p
dicit speculū conuersionis pe

Prologus in quo iustus
tere peccatorem renitentem

Captatio beniuolentie ser
Articulus

Quod periculosus impiū ⁊ c
usq; ad tempus egritudinis
Articulus

Declaratio per scriptura
q; paucissimi uere in fine pe
uixerunt. Articulus

Commemoratio horū q
delectationum detestatione
Articulus

Quod enorme crimen sit ad
ligendum q; aliqui sancti in
nature leguntur concubinas
Articulus

De multis remediis cont
Articulus

Exhortatio ad cupidita
Articulus

peccatorum editum a ue
domino Dyonisio Kikel
artusiensium professore .
raturaq; uelud sidus emi
erū ⁊ in ceteris q̄optimis
is patet.

ecedentis opusculi quod
peccatorum sequitur.

increpans nititur conuer

nis ad iuuenē cōuertēdū.

.i⁹.

lampnosuz sit penitētia ⁊
s aut senectutis differre.

.ii⁹.

rū testimania ⁊ exempla
niteant qui ante scelerate

.iii⁹.

ue ad turpiū prauaruz
em ac fugam inducunt.

.iiii⁹.

ulterium ⁊ qualiter intel
ueteri testamento ac lege

s habuisse.

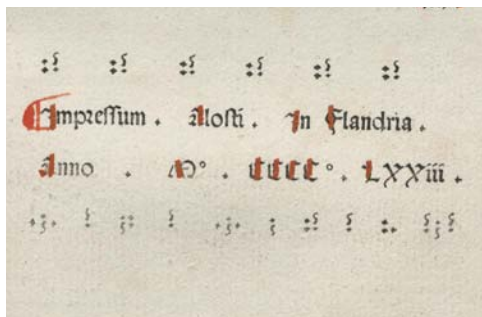
.v⁹.

ra uicia carnis.

.vi⁹.

tem uitandam

.vii⁹.



Boven: *Speculum conversionis peccatorum*, (Aalst:[Jan van Westfalen en Dirk Martens], 1473), colofon, f. 126r

Onder: Een conserveringsdeskundige voorzigt het convoluit van een half perkamenten conserveringsband met houten platten
© Boekrestauratie De Valk

Voor wie verder wil lezen

K. HEIREMAN, 'Ter verantwoording', in: *Alosti in Flandria anno M^oCCCC^oLXXIII^o (...). Facsimile van de drie oudste Zuidnederlandse drukken Aalst 1473*, Aalst-Brussel, 1973, p. 9-34.

De vijfhonderdste verjaring van de boekdrukkunst in de Nederlanden, tentoonstellingscatalogus, Brussel, 1973.

R. ADAM, A. VANAUTGAERDEN, *Thierry Martens et la figure de l'imprimeur humaniste (une nouvelle biographie)*, Turnhout, 2009 (Passeurs de textes: imprimeurs et libraires à l'âge de l'humanisme, vol. 1).



Biblia Sacra, (Antwerpen: Jan Moerentorf, 1599), boekband




Biblia Sacra, (Antwerpen: Jan Moerentorf, 1599), f. X1v–X2rp

De Moerentorbijbel *Biblia Sacra*, dat is de geheele Heylighe Schrifture bedeylt int Oudt ende Nieu Testament

Antwerpen, by Jan Moerentorf, 1599, 2°, [566] bladen, ill. RG 3115 A 1

Toen Jan Moerentorf in 1599 zijn prachtige Nederlandstalige bijbel publiceerde, was het 33 jaar geleden dat zijn schoonvader Christoffel Plantijn de laatste katholieke bijbel in Antwerpen op de markt had gebracht (1566). Toegegeven, er waren nog wel aparte uitgaven van het Nieuwe Testament geweest, maar

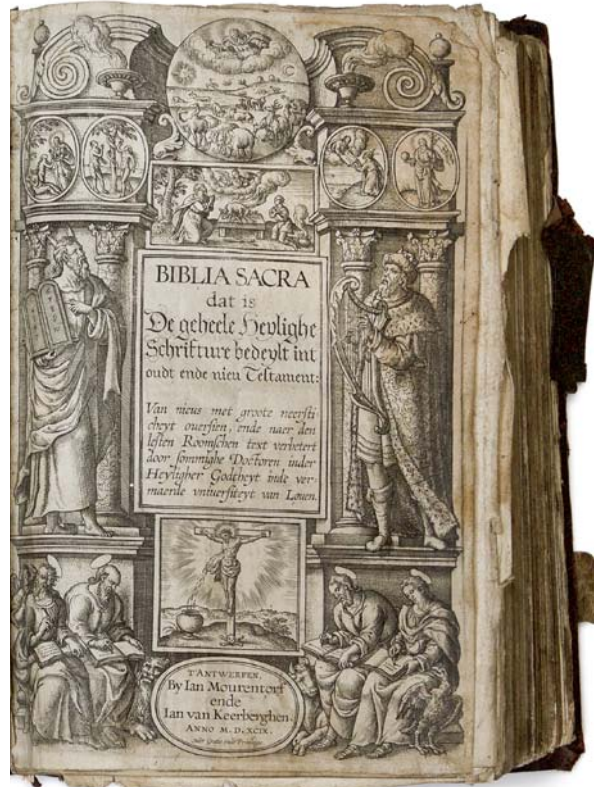
ook deze reeks had zijn schoonvader in 1577 afgesloten. Het waren geen goede tijden voor katholieke bijbellezers: de Beeldenstorm en de komst van de hertog van Alva, de oprichting van een calvinistische republiek in Antwerpen (en elders) en de herovering door de hertog van Parma hadden tot confessionele polarisatie en economische achteruitgang geleid. Er was zeker geen verbod op bijbellezing door katholieken, maar de zogenoemde Vierde Regel van de Index van het Concilie van Trente (1564) die ook in de Nederlanden was geïntroduceerd, maakte de lezing ervan wel afhankelijk van een voorafgaande

 **WIM FRANÇOIS** is research professor van het Bijzonder Onderzoeksfonds van de KU Leuven en is als onderzoeker en docent verbonden aan de onderzoekseenheid Geschiedenis van Kerk en Theologie van de Faculteit Theologie en Religiewetenschappen. Hij is tevens voorzitter van het Instituut voor Middeleeuwse en Renaissance studies.

toelating van de bisschop. Omzichtigheid was immers vereist, want vrije bijbellezing en -interpretatie had mee aanleiding gegeven tot het ontstaan van het protestantisme. De bijbel stond derhalve niet meer bovenaan de leatuurlijst van de katholieken.

Op het jarenlange hiaat in de bijbelproductie maakt Moerentorf een duidelijke allusie in het voorwoord van zijn Nederlandstalige bijbel, die in twee edities op de markt werd gepositioneerd, een op zijn eigen naam alleen en een andere in samenwerking met Jan van Keerberghen (het afgebeelde exemplaar behoort tot de laatste categorie). Eigenlijk beoogde deze bijbel een Nederlandse vertaling te bieden van de Sixto-Clementijnse Vulgaat, die in Rome in 1592 was uitgebracht en die Moerentorf dankzij een uitzonderlijk privilege van het Vaticaan eveneens in 1599 had mogen drukken – een editie die erg weinig bekend is. De door Moerentorf geraadpleegde theologen van de Leuvense Universiteit steunden het vertaalproject en bezorgden de uitgever een herziening van de Leuvense Bijbel (1548), de officiële Nederlandse tekst van de katholieke bijbel zoals die nog was bezorgd door de augustijner koorheer Nicolaus van Winghe uit het Leuvense klooster van Sint-Maartensdal, maar die nu aan de nieuwste Romeinse Vulgaatversie was aangepast.

Zoals het betaamde voor katholieke bijbels, was het paratekstuele materiaal sober gehouden en beperkt tot samenvattingen boven de hoofdstukken en kruisverwijzingen naar andere bijbelpassages in de marge. Wel bevat de editie mooie illustraties: die van het Oude Testament zijn gebaseerd op de *Historien*



Biblia Sacra, (Antwerpen: Jan Moerentorf, 1599), titelblad

ende prophecien van Hans Sebald Beham, die van het Nieuwe Testament zijn veelal naar werk van Bernard Salomon. De bijbel van Moerentorf zou de standaardbijbel voor de katholieken voor de komende decennia (en zelfs eeuwen) worden. Het exemplaar in de Bibliotheek van het Ruusbroecgenootschap werd in ieder geval driftig gelezen, getuige hiervan de slijtage waaraan het boek onderhevig was.

Voor wie verder wil lezen

De Bijbel in de Lage Landen. Elf eeuwen van vertalen, eds. P. Gillaerts, H. Bloemen, Y. Desplenter, W. François & A. den Hollander, Heerenveen, 2015.

Johannes David **C** *Christeliicken waerseggher.* *De principale stucken van t'christen geloof en leven*

Antwerpen, by Jan Moerentorf, 1603, 372 p., ill. RG 3045 i 1



Johannes David, *Christeliicken waerseggher*, (Antwerpen: Jan Moerentorf, 1603), titelpagina

C **HUBERT MEEUS** is hoogleraar aan het departement Letterkunde van de Universiteit Antwerpen.

Na het Concilie van Trente zette de Katholieke Kerk een tegenoffensief in om de verloren zielen terug te winnen. Vooral de jezuiten bedachten nieuwe tactieken om de gelovigen aan de Kerk te binden. Ze wilden in de eerste plaats de jeugd enthousiast maken. De Kortrijkse jezuïet Johannes David bood zijn catechismuslessen aan in een aangename verpakking: een boek onder de titel *Christeliicken waerseggher*. Deze titel verwees niet alleen naar een boek dat de waarheid vertelde, maar hij deed de jonge mensen ook denken aan leuke wereldlijke boekjes die spelletjes bevatten zoals een draaiende schijf waarmee men de toekomst kon voorspellen.

David beperkte zich niet tot een aantrekkelijke titel, hij ging een stap verder. Hij wilde aansluiten bij genres

die op dat ogenblik zeer populair waren zoals de emblematiek. Daarom liet hij de Antwerpse graveur Theodoor Galle honderd kopergravures maken om zijn lessen te illustreren. Geïnspireerd door het voorbeeld van de jezuïet Hieronymus Natalis beeldde Galle verschillende scènes van een verhaal op één prent af en verwees hij telkens met een hoofdletter naar de betreffende passage in de bijbehorende commentaar. Om de boodschap van de prent kort en kernachtig te formuleren plaatste David onder elke prent een distichon in het Nederlands, Frans en Latijn als motto. Op die manier zag het er uit als een embleemboek. Vele van zijn confraters volgden hem na zodat de jezuïetenemblematiek in de zeventiende eeuw een apart genre ging vormen dat bijzonder populair werd. Om zijn boek nog aantrekkelijker te maken organiseerde David het als een gezelschapsspel. Zo konden de lezers eerst aan een schijf draaien, die verwees naar een vers uit de Bijbel en naar de prent die het vers illustreerde (zie afb. p. 4).

Toen David het boek aan Jan Moretus aanbood om het te laten drukken, zag die het eerst niet zitten om een Nederlandse versie op de markt te brengen. David vertaalde het boek daarom in een paar maanden in het Latijn zodat het eerst verscheen onder de titel *Veridicus christianus* in 1601. Het boek kende zoveel succes dat Moretus al het volgende jaar bereid was om de Nederlandse editie uit te geven.



At nonne hos Mundus, mera ceu ludibria, spernit?
Delirat: nec vera videt: nec iudicat æqua.

De Weerelt houdt den spot, met sulck; als' moe, en slecht.
De Weerelt die is sot: s'en weet niet wat hē secht.

Toutefois la race, Du mondain rechasse, Et hait ceste voix.
Le Monde radotte, Et son huneur soitte, N'entend pas ces loix.

Johannes David, *Christelicken waersegher*, (Antwerpen: Jan Moerentorf, 1603), prent 45

Voor wie verder wil lezen

H. MEEUS 'What's Learnt in the Cradle Lasts till the Tomb. Counter-Reformation Strategies in the Southern Low Countries to Entice the Youth into Religious Reading', in: Sabrina Corbellini, Margriet Hoogvliet, Bart Ramakers, *Discovering the Riches of the Word: Religious Reading, Reform and Counter-Reform in Early Modern Europe*, Brill, Leiden, 2015, p. 339–366.

‘Mirakelboeken’

Philips Numan (*Historie vande Mirakelen die onlancx in grooten ghetale ghebeurt zyn door die intercessie ende voor bidden van die H. Maget Maria. Op een plaetse genoemt Scherpen Heuvel by die stadt van Sichen in Brabant.*

Brussel, by Rutgert Velpius, 1606³, 257 p., ill. RG 3091 i 13

(**CRAIG HARLINE** is verbonden aan het departement Geschiedenis van de Brigham Young University, Utah.

(**JONAS VAN MULDER** is aspirant FWO onderzoeker aan het Ruusbroecgenootschap, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte van de Universiteit Antwerpen.

De katholieke reformatie in de Zuidelijke Nederlanden ging gepaard met een heropbloei van de traditionele heiligenverering. Humanistische en hervormde kritieken hadden de theologische grondslagen van de laatmiddeleeuwse devotionele cultuur ontworpen, en de quasi permanente staat van oorlog volgend op de confrontatie tussen de Calvinistische Noordelijke Nederlanden en het Spaanse Rijk in 1568 had de bedevaartinfrastructuur in de Zuidelijke Nederlanden structureel verstoord. Hierna vormden de institutionele hervormingen onder aartsbisschop Mathias Hovius (1596–1620), de relatieve rust tijdens het Twaalfjarig Bestand (1609–1621), en de religieuze ijver van de aartshertogen Albrecht en Isabella (1598–1621) een goede voedingsbodem voor de revitalisering van in het slop geraakte cultussen en de oprichting van nieuwe, voornamelijk Mariale devoties. De mirakelen die door pelgrims aan de heiligenbeelden of -reliken werden toegeschreven, werden door de lokale seculiere of reguliere clerus opgeschreven, gebundeld en na bisschop-

pelijke goedkeuring gepubliceerd ter bevordering van de cultussen. Verschillende van deze publicaties vertolkten het geloof dat deze wassende vloed van mirakelen de ontheiligde plekken kon resacraliseren en de verse oorlogswonden kon zalven.

Een belangrijke stimulus voor het publiceren van mirakelboeken in de zeventiende eeuw was het succes van



Philips Numan, *Historie vande Mirakelen ... op een plaetse genoemt Scherpen heuvel*, (Brussel: Rutgert Velpius, 1606³), titelpagina

Onze-Lieve-Vrouw van Scherpenheuvel. Van de hand van de Brusselse stadsgriffier Philips Numan (1550–1617) verschenen tussen 1604 en 1617 vier verschillende mirakelboeken. Hun overlevering in talrijke herdrukken en vertalingen in het Latijn, Frans, Spaans en Engels weerspiegelt het geloof in de mogelijkheden van het miraculeuze medium voor het uitdragen van cultische propaganda en devotionele richtlijnen. Geïnspireerd op het Scherpenheuvelse voorbeeld kwamen tal van mirakelboeken van de pers om grote en kleinere mariale bedevaartsoorden in plaatsen als Aarlen, Kortzenbos, Duffel, Jezus-Eik of Alseberg te promoten.

Van alle orden waren de jezuiten het meest actief in het publiceren van mirakelboeken. Dit deden ze bijvoorbeeld om de verering van de in 1622 gecanoniseerde Ignatius van Loyola en Franciscus Xaverius te stimuleren.

Mirakelboeken zijn bij uitstek bronnen voor de geschiedenis van de religieuze cultuur van de Zuidelijke Nederlanden. Hun rol beperkte zich niet tot propagandistische pamfletten die zoveel mogelijk bezoekers naar de heiligenaltaren moesten lokken. Het waren ook gebruiksdevotionalia die aan bedevaartsoorden werden verkocht door santenkramers en gebruikt in de preken van lokale pastoors. Op deze manier waren ze tijdens de katholieke reformatie van de Zuidelijke Nederlanden een belangrijk middel voor de bevestiging van het geloof, en de onderwijzing van leken in hun omgang met het bovennatuurlijke. Tevens hadden ze, vooral in de eerste helft van de zeventiende eeuw, een uitgesproken polemisch en contrareformatorisch karakter en speelden ze een belangrijke rol in confessionele debatten. Mirakelboeken dwingen ons om veronderstelde religieuze en intellectuele scheidingslijnen (tussen religieuze ‘volks’- en ‘elitecultuur’, en tussen ‘religie’ en ‘wetenschap’) ter discussie te stellen. Zo schreef de gevierde humanist Justus Lipsius (1547–1606) op het einde van zijn leven maar liefst drie mariale mirakelboeken (tot afgrijzen van zijn calvinistische intellectuele peers), en publiceerde de internationaal vermaarde anatoom Philippus Verheyen (1648–1710) een mirakelboek over de miraculeuze genezing van de Kortrijkse jezuit Joannes Baptista Onraet (1678–1743) in 1708.



Justus Lipsius, *Diva virgo Hallensis*,
 (Antwerpen: Plantin [Jan Moretus I], 1604), titelpagina

Antwerpse devotieprentjes

In de 17de en 18de eeuw rolden miljoenen devotieprentjes van de Antwerpse drukpersen. De meeste werden geëxporteerd naar alle uithoeken van de katholieke wereld. Voor hun eigen stad drukten Antwerpse uitgevers ook specifieke prentjes, gericht op lokale devoties in de kerken ter stede. De rijk gedecoreerde kerken vormden een belangrijk onderdeel van de stedelijke trots. Hier kon de Antwerpse elite haar macht en status tonen. De katholieke kerk beheerste het dagelijks leven van de bevolking op een wijze die wij nu niet meer kunnen doorvoelen. De gemiddelde gelovige leidde een hard leven. Ziekte en dood waren aan de orde van de dag en hun armoede was een gegeven. Daarom zocht hij troost en houvast in deze kerken. Zij ervoeren hier de hemel op aarde, een stralend toevluchtsoord waar al hun vragen werden beantwoord, een luisterend oor van de Moeder Gods, de steun van de talrijke heiligen die elk met zijn of haar eigen 'specialisme' zijn kwaliteit van leven kon verbeteren.

De Sint-Jakobskerk te Antwerpen is een zeldzaam voorbeeld van een kerkgebouw dat nagenoeg intact haar barokke interieur heeft behouden. In de 14de eeuw stond hier al een kapel gewijd aan Jacobus de Meerdere. Later

verrees hier een kerk waarvan de barokke inrichting pas in de 18de eeuw werd voltooid. Maar het is niet alleen decor: de betekenis van de kerk wordt duidelijk als we kijken naar de vele devoties waarvoor gelovigen speciaal naar dit godshuis kwamen. Deze waren meestal gekoppeld aan een cultusbeeld of een reliekschrijn dat in een kapel stond, vaak boven het altaar. Prentjes geven ons de meest relevante informatie. Zo toont één het beeld van Sint-Jozef met het Christuskind op zijn arm met daarnaast het gebed dat de gelovige, mits met godsvrucht gerecipteerd, 40 dagen minder in het vagevuur liet branden. Sint-Rochus moest de gelovige behouden voor de pestdood. Die besmettelijke ziekte vormde een serieuze bedreiging en had in het midden van de 17de eeuw nog duizenden slachtoffers gemaakt. Bizar lijkt de verering voor Sint-Job, de enige heilige uit het Oude Testament, die vooral in Brabant werd vereerd. Niet alleen genas hij zweren en huisaandoeningen maar hij hield de gelovigen ook een spiegel voor. Job had alles verloren maar bleef ook in diepste armoede God eren. Moraal: de arme gelovige moest zijn lot gewoon accepteren. Prentjes met Sint-Donatus waren zelfs aangeraakt met zijn in de kerk bewaarde reliek. Hierdoor werd dit prentje meer dan een stukje papier want Donatus beschermde de gelovige tegen brand en blikseminslag. Strategisch opgehangen in huis had je geen brandverzekering meer nodig (zie prent p. 8).

☞ **GUUS VAN DEN HOUT** studeerde kunstgeschiedenis aan de Universiteit van Leiden. Hij was achtereenvolgens directeur van Museum Ons' Lieve Heer op Solder in Amsterdam en Museum Catharijneconvent te Utrecht. Op dit moment werkt hij als zelfstandig ondernemer aan projecten op het gebied van erfgoed, kunstadvies en gastcuratorschap.



H. Jozef vereerd in de Sint-Jacobskerk te Antwerpen. Kopergravure, anoniem

Ziekte, armoede, brand en zelfs het leven na de dood werden in de Sint-Jacobskerk tastbaar. Devotieprentjes getuigen hiervan. Na verloop van tijd verdween het merendeel, gescheurd en beduimd, in de asbak. De meeste verzamelaars keken er nauwelijks naar om. Ze zijn immers onopvallend, vaak grof en te sentimenteel. Gelukkig wordt het belang ervan nu wel onderkend. Het Ruusbroecgenootschap kan prat gaan op het bezit van een waardevolle collectie devotieprentjes die voor het doorgronden van het spirituele leven van Antwerpen ten tijde van de barok van onschatbare waarde zijn.

Voor wie verder wil lezen

- A. K. L. THIJNS, *Antwerpen internationaal uitgeverscentrum van devotieprenten, 17de–18de eeuw*. Leuven, 1993.
- F. LEMMENS en A. K. L. THIJNS, *De iconografische collectie van het Ruusbroecgenootschap. Een rijke bron voor de studie van de vroomheidsbeleving in de oude Nederlanden*, in: *Ons Geestelijk Erf*, 76 (2001), p. 270–291, ill.

Jhesus collacien

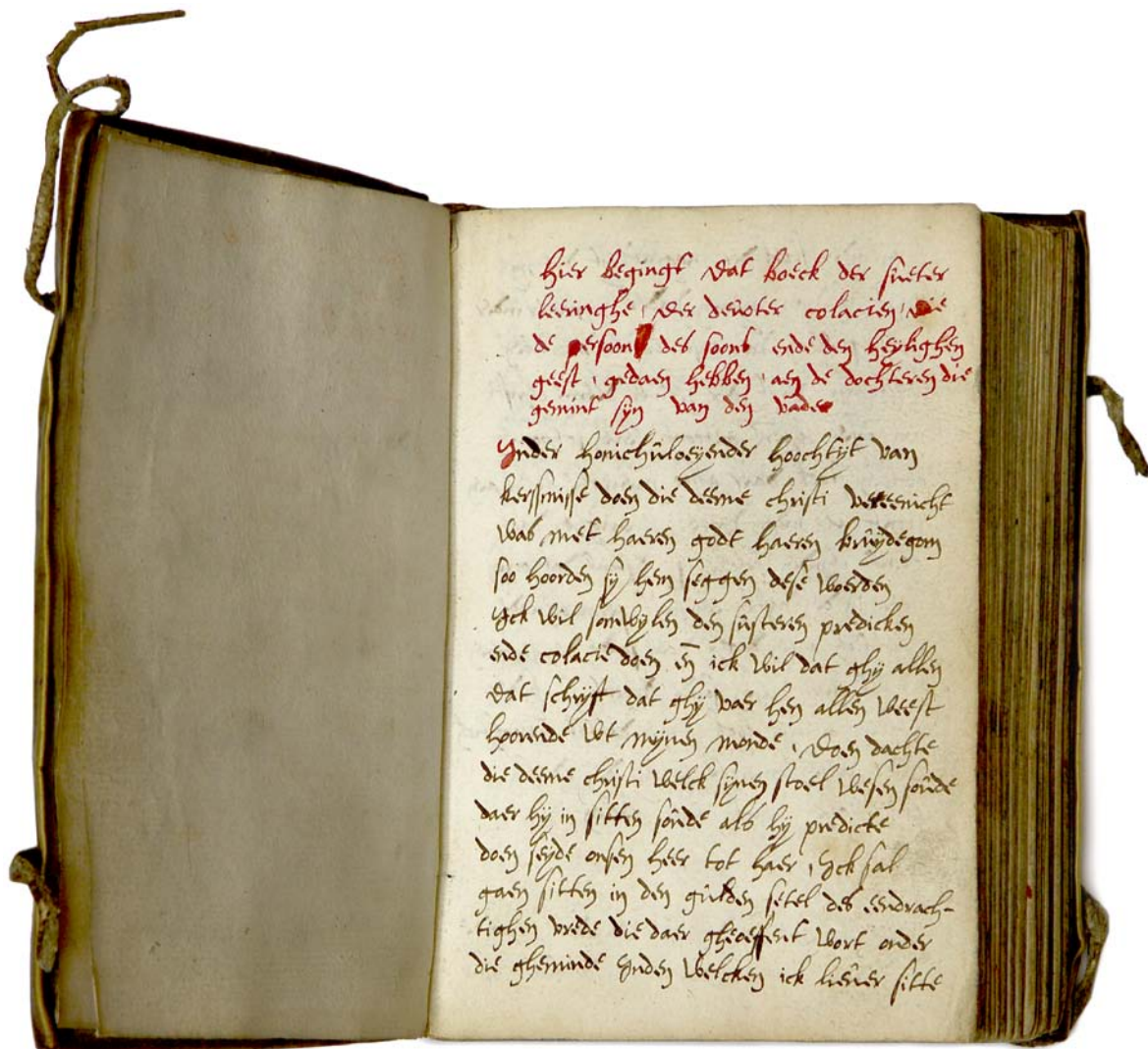
Mechelen (?), ca 1625, papier, 15 x 11 cm, 232 bladen · RG-Hs. Neerl. 37

☞ **THOM MERTENS** is gewoon hoogleraar aan het Ruusbroecgenootschap, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte van de Universiteit Antwerpen. Hij is tevens hoofdredacteur van *Ons Geestelijk Erf* en directeur van het Ruusbroecgenootschap.

In de jaren 1999–2008 werd aan het Ruusbroecgenootschap in samenwerking met de Vrije Universiteit te Amsterdam gewerkt aan een repertorium van Middelnederlandse preken. In 2006 kreeg een van de medewerkers van dit project, Daniël Ermens, van zijn kamergenoot, Marleen Cré, een microfilm, die zij op haar beurt had gekregen van een bevriend onderzoeker uit Engeland. Het handschrift dat op de microfilm stond, bleek de volledige preekcyclus van 72 *Jhesus collacien* te bevatten en andere teksten, voornamelijk gebeden, meditaties en oefeningen, waaronder ook een onbekende preek van de Mechelse franciscaan Josse van de Borght (Judocus a Castro, † 1634). Dankzij volhardend speurwerk van Daniël Ermens kon het handschrift opgespoord worden. Het was in privébezit en na het overlijden van de erfgenamen werd het te koop aangeboden. De Universiteit Antwerpen kocht het in 2013 voor haar bibliotheek en gaf het in bruikleen aan het Ruusbroecgenootschap, voor verder onderzoek. De Antwerpse Universiteitsbibliotheek en de Bibliotheek van het Ruusbroecgenootschap werken in meer opzichten samen. Zo verwierven ze in 2011 tezamen het label ‘Erfgoedbibliotheek’.

De omvangrijkste tekst die in het handschrift staat, is de reeks van 72 fictieve preken die bekend staat onder de titels *Jhesus collacien* en *Lelienstock*. Deze preken worden in de vasten uitgesproken door Jezus en de heilige Geest in even zovele verschijningen aan een zuster uit een convent van tertiariissen van Franciscus. Het (nu) Antwerpse handschrift stamt vermoedelijk uit de eerste decennia van de zeventiende eeuw en is daarmee later dan de andere handschriften van deze tekst die ergens in de tweede helft van de vijftiende eeuw ontstaan moet zijn. Toch bevat dit handschrift een zuivere tekst die belangrijk is voor de tekstoverlevering en -reconstructie.

De andere teksten die het handschrift bevat, wijzen in de richting van een convent van zusters van de derde orde van franciscaanse of karmelietaanse signatuur, late nazaten dus van de kring waarvoor de *Jhesus collacien* oorspronkelijk geschreven werden.



Hier begingt dat boeck der sueter leeringhe, der deuoter colacien, Hs. Neerl. 37, f. 1r

Voor wie verder wil lezen

- A. DEN HOLLANDER en Th. MERTENS, 'Een ontdekking die verdween en weer verscheen: Antwerpen, Ruusbroecgenootschap, Hs. Neerl. 37', in: *De Gulden Passer*, 90 (2013), p. 253–265.
- W. VAN DIJK en D. ERMENS, 'Salich sijn sij di dat wort gods hoeren ende dat bewaeren. Repertorium van Middelnederlandse preken in handschriften tot en met 1550, dl. IV–VII', in: *Queeste*, 15 (2008), p. 168–176.
- Th. MERTENS, 'Private revelation and public relevance in the Middle Dutch sermon cycle Jhesus collacien', in: *Medieval Sermon Studies*, 53 (2009), p. 31–40.

Saints Catherine and Barbara, its emphasis on the Marian privilege of bearing and rearing Christ, as well as its frequent references to *sondersse*, Hs 452 must have been made for a votaress, probably a nun or beguine.

Between 1590 and 1630, Antwerp was the center of production for manuscript prayerbooks of this type, organized around an apparatus of small devotional prints engraved in the miniaturist style perfected by the Wierix and Collaert workshops. Designed for the use of priests, monks, nuns, and beguines, they functioned as meditative complements to the breviary and missal. The prayers are highly personalized, often spoken in the voice of the original owner, and they closely align with the pictorial images around which the various *orationes* are structured.

To take one example from Hs 452, *The Infant Christ Carrying the Cross* anchors a sequence of Eucharistic prayers that urge the votaress to visualize the arduous labors ('arbeijden') borne by Jesus from infancy to adulthood, for the benefit of humankind [fol. 129v]. His laborious and effortful life is contrasted with his tender humanity ('hoe schoen, hoe soet, hoe liefelijck sijt ghij'), in analogy to the adjacent print, which jarringly conjoins imagery of the Infancy and the Passion [fol. 130v]. The point of this exercise is to 'soften' the votaress' 'wicked, iron-hard heart' ('boose ijseren hert') [fol. 131r], opening it to the loving presence of Christ in the Eucharist ('ende geopent werden ende u ontfaen metter alder



The Infant Jesus Carrying the Cross - engraving by Hieronymus Wierix, Hs. 452, f. 130r

vierichste begeerte') [fol. 133v], so that she shall choose henceforth to labor indefatigably in word and deed on his behalf ('van mij het wereck mynder handen die woerden mijns monts') [fol. 129v]. Here and elsewhere in Hs 452, the emphasis falls on enlivening the votaress' eyes, her faculties of corporeal and spiritual vision, thereby to facilitate her affective engagement with Christ: 'And let me not with listless eyes meditate your innocent death, but instead grant me, poor worm that I am, always to consider with a mournful, constant heart the bitterness of your Passion' ('Maer gheeft mij eermen arwor een rouwich hert ghestadich in u bietter passie altijt ghedencken') [fol. 147v].

Geestelijke maagden en hun passie voor ‘beeldekens’

Ruusbroecgenootschap, prentenkamer · De collectie Thijs

◀ **EVELYNE VERHEGGEN** promoveerde in 2006 op een onderzoek naar bid- en devotieprenten uit de 17de en 18de eeuw en is momenteel als consulente herbestemming werkzaam bij het Museum Catharijneconvent in Utrecht.

Belangrijke bronnen voor onderzoek naar religieuze geschiedenis en cultuur in Vlaanderen zijn archivalia en *catholica*: stichtelijke boeken en handschriften. Een relatief onbekende bron voor onderzoek zijn de devotieprenten of ‘bidprentjes’. Deze ‘beeldekens’ werden ten tijde van de katholieke reformatie vanuit Antwerpen over heel Europa, én daarbuiten, verspreid. Ze dienden – naast de verbeelding van het geloof – als een belangrijk hulpmiddel bij het gebed.

In de vroegmoderne tijd voelden velen zich geroepen om Christus na te volgen. Duizenden vrouwen verbonden zich via een mystiek huwelijk aan hun hemelse Bruidegom Christus en legden bij hun wijding de gelofte van zuiverheid af. De meeste maagden bleven echter, in tegenstelling tot kloosterzusters, ‘in de wereld’ en waren actief met onderwijs en handwerk (bijvoorbeeld borduren en kantklossen). De religieus levende vrouwen waren veruit in de meerderheid ten opzichte van hun mannelijke collega’s. In de Noordelijke Nederlanden werden de geestelijke maagden of geestelijke dochters in de volksmond ‘klopjes’ genoemd. In Vlaanderen heten ze ‘kwezels’. De op pagina acht weergegeven afbeelding van een *quesel* komt uit een reeks van afbeeldingen over religieuze kleding in de 17de en 18de eeuw.



De lesse van de morale · ingekleurde kopergravure op perkament, anoniem · Collectie Thijs

In hun dagelijks leven maakten de maagden volop gebruik van devotieprenten. In Antwerpen werden miljoenen van deze prentjes gedrukt ter inspiratie voor een deugdzzaam leven in navolging van Christus, Zijn moeder Maria en de heiligen. Op het hierboven afgedrukte devotieprentje zijn twee geestelijke maagden met hun grote voorbeeld Maria afgebeeld. Zij ontvangen van haar een les over de meditatie tijdens het handwerk.

SEER HEYLIGE EN PROFYTELYCKE DAGELYCX MORGENS OPDRACHT
 Tot offeringh van alle Gelooijge, om daer door besonderlyck deelachtigh te worden van alle de
 verdiensten van JESUS, MARIA, en alle Godts lieve Heyligen, tot vergiffenis der sonden,
 beternis van levens, en bekomingh der eeuwige saligheyt.

Godt Hemelichen Vader, siet ick
 arm sondigh mensch drage u be-
 den op alle de verdiensten van het le-
 ven, lyden ende doot van uwen eenigen
 geboren Soone JESU-CHRISTI. Syn vasten,
 sijn waecken, sijn bidden, sijn tranen, sijn
 geleertheit, seghemodigheyt, oot-
 moelighей, gehoorfamheyt, sijn be-
 maetheyt, sijne woorden, en alle sijne ver-
 diensten, met de verdiensten van sijne
 geliefde Moeder ende Maget Ma-
 ria, ende alle Godts lieve Heyligen, met
 alle Heylige sacriescien vande Missen,
 die heden inde heyl Werdtygeschiedens
 en sullen geschieden, tot vergiffenis
 van myn, en alle menschens sonden, vol-
 comen beternis van ons leven, ende daer-
 naer d' eeuwige glorie, oock voor die in
 perycle nu noch sijn van sonden en
 fouden comen in verryckel, in u godde-
 lycke gheesthe die soot believen daer
 van te bevryden, oock tot troot van al-
 le benoeden en bedruckte Harten, ende
 verlossing van alle Christen, slaven uyt
 de slavenry der ongelooijge, tot gene-
 sninge, oesteligh doot van alle sicke ende
 stervende menschen, tot verheilinge van
 ons Heyligh Roomsch Catholyck Ge-
 loof, ende welvart van onsen Allerhey-
 lighsten Vader den Paas van Roomen



sinelyck Opperhoofd der ware Kere-
 ke JESU-CHRISTI, en voor alle geestelycke
 ende werelycke Overheyt en onder-
 danden, Biechtvaders, en Selseliefdoers,
 dat gy die en alle menschen, door uwen
 Goddelycken Geest belieft te bestieren.
 Ende synedlyck toe liefkenne en ver-
 lossing van alle Godloovige Zelen in-
 de pyne des Vagevuyt, oock voor N...
 N... tot dien gynde drage ick u op
 geheel myn selven tot uwen eeuwigen
 lof, myn woorden, myn werken ende
 gepreyen, biddende dat sy allegeder,
 door u om u, en in u allen mogen be-
 ginnen, gedan worden, ende volvryden.
 Vereenicht met die van uwen eenigen
 Soone JESU, ende uwe welbeminde Doch-
 ter MARIA, ootmoedelyck verfoeckende
 ons deelachtigh te maken van alle haer
 verdiensten door JESU-CHRISTUM
 onsen Heere, welcken Aldergoedertien-
 sten JESUS ick bedancke van al de me-
 nigvullige weldaden en liede die my
 onwerdich behooft principelyck in
 sijne Alderheylighe menschwoedinge
 ende geboorte, bittere Passie, ende Doot.
 Den welcken leest ende regoert, met
 Godt den Vader, en den Heyligen Geest,
 Godt inder ewighheyt der ewighen-
 den. Amen.

*Smaendaghs salmen dese Opdracht offeren ter eeren van het bloedigh sweeten in het Hofsten, ende ge-
 wangenisse JESU-CHRISTI. Ende dan dit miserie inden dagh somwylen overpersen in u Gebed of
 Meditatie, ende al so doende dagelycx met de navolgende miserien op die navolgende dagen.*

- Dynsdaghs ter eeren vande vrede gewangenisse JESU-CHRISTI.*
- Woensdaghs ter eeren vande sebroomelycke geestlinge.*
- Donderdaghs ter eeren vande pijnelycke Doorne Croone JESU-CHRISTI, en het Hoogbuerdigh H. Sacra-
 ment der Autars.*
- Vrydaghs ter eeren vande sware Cruysdraginge ende Cruysinge.*
- Saterdaghs ter eeren vande Doot en begravenisse JESU-CHRISTI, ende bedruckte Moeder Godts MARIA.*
- Sondaghs ter eeren vande Verrijssinghe en Hemelvaert van JESUS en MARIA.*

V. A. E. L. C.
 ANTWERPEN, By HENDRICK THIEULLIER, Boekdruyter en Verkoeptr, inde Willems. 1710.

Seer heylige en profytelecke dagelycx morgens opdracht, (Antwerpen: Hendrick Thieullier, 1710) · Collectie Thijs

Een zeldzame combinatie van woord en beeld vormt een veel omvattende bidprent *Seer heylige en profytelecke dagelycx morgens opdracht*, van de Antwerpse boekdrukker en verkoper Hendrik Thieullier uit 1710. In het midden is een maagd afgebeeld mediterende over de vier uitersten: de dood, het oordeel, de hel en de hemel. Daaromheen zijn teksten gedrukt: een vroom gebed tot de Vader en hoe men Christus de hele week kon navolgen in Zijn lijden. Deze prent paste niet in een gebedenboekje en was dus vooral bestemd om aan de muur te hangen ter herinnering. Alhoewel deze prent waarschijnlijk in een grote oplage is verschenen, is slechts dit enkele exemplaar overgeleverd, een lot dat veel devotieprenten is beschoren.

Deze drie unieke bronnen van geestelijke maagden en hun spiritualiteit zijn afkomstig uit de rijke nalatenschap van professor Alfons K.L. Thijs. Hij heeft, samen met zijn vriend Filip Lemmens, zeer veel bijgedragen aan onze kennis over devotiegrafiek. De prentjes werden, na zijn dood in 2014, aangekocht door de Antwerpse Universiteitsbibliotheek en in bruikleen ondergebracht in de grote bestaande collectie devotieprenten van het Ruusbroecgenootschap ten behoeve van verder onderzoek naar de vroomheidsgeschiedenis in de vroegmoderne tijd.

Voor wie verder wil lezen

- E.M.F. VERHEGGEN, *Beelden van passie en hartstocht. Bid- en devotieprenten in de Noordelijke Nederlanden, 17de en 18de eeuw.* Zutphen, 2006.
- A.K.L. THIJNS, *Antwerpen internationaal uitgeverscentrum van devotieprenten, 17de–18de eeuw.* Leuven, 1993.

Amand Gérardin ◀ *Verschijningen te Banneux*

Antwerpen, Algemeene Uitgeversmaatschappij · Leuven, Uitgeverij Rex, 1933, 62 p., ill. · RG 4092 B 9

◀ **TINE VAN OSSELAER** is post-doctoraal onderzoeker aan het Ruusbroecgenootschap, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte van de Universiteit Antwerpen.



◀ Amand Gérardin, *Verschijningen te Banneux*, (Antwerpen: Algemeene Uitgeversmaatschappij; Leuven: Uitgeverij Rex, 1933), detail omslag



In de winter van 1932–1933 werd een reeks Mariaverschijningen gesignaleerd in de Waalse oorden Beauraing en Banneux. De gebeurtenissen in het eerste verschijningsoord trokken heel wat persaandacht en Beauraing werd overrompeld door bezoekers, de verschijningen in Banneux leken aanvankelijk niemand echt te interesseren. Nochtans kwam ook daar snel een promotiemachine op gang en al in april 1933 (een maand na de gebeurtenissen) kon Leo Olivers, een Nederlandse bezoeker zich ter plaatse een boekje aanschaffen over de verschijningen. Het bewuste werk was rijkelijk

geïllustreerd, telde zo een zestig pagina's en was geschreven in opdracht van Rex, de uitgeverij van de Katholieke Actie. Léon Degrelle, die op dat ogenblik de leiding had over de uitgeverij, zag immers het commerciële potentieel van een dergelijke uitgave. Gelijkwaardige Beauraingpublicaties hadden de noodlijdende uitgeverij snel weer financieel op orde gebracht. Voor het promoten van de Banneuxverschijningen contacteerde Degrelle Amand Gérardin, een jurist van opleiding (en dichter door roeping) die wel vaker de pen voor Rex ter hand nam. Al vlug kwam er een vertaling van zijn *Des apparitions*



Amand Gérardin, *Des apparitions à Banneux*, (Louvain: Éditions Rex, 1933), de Nederlandse vertaling en andere voorbeelden van brochures ter promotie van Banneux uitgegeven bij de Uitgeverij Rex te Leuven

à Banneux om ook de Vlaamse lezers warm te maken voor de Banneux-zaak.

De Ruusbroecbibliotheek bezit niet alleen deze twee boekjes, de Franse en Nederlandse versie, maar ook een hele reeks andere brochures die, soms in alle haast, in elkaar werden geknutseld voor de geïnteresseerde lezer. De boekjes getuigen niet alleen van het commerciële inzicht van menig uitgever, maar ook van de ambities en overtuigingen van de promotoren van dergelijke verschijningsplaatsen. Door deze werken in omloop te brengen, brachten ze de verschijningsreeksen onder de aandacht en hielden ze de interesse wakker

totdat na eventuele kerkelijke erkenning de verschijningsoorden konden uitgroeien tot nationale heiligdommen. Andere boekjes getuigen dan weer van de mislukte ambities, de verflauwende interesse voor de niet-erkende oorden. Gérardins werken misten alvast hun effect niet en die ene Nederlandse bezoeker die in april 1933 nog kritisch uit Banneux terugkeerde, getuigde later dat het uiteindelijk het meegebrachte boekje was dat hem overtuigde en hem tot één van de krachtigste promotors van de zaak in Nederland maakte.

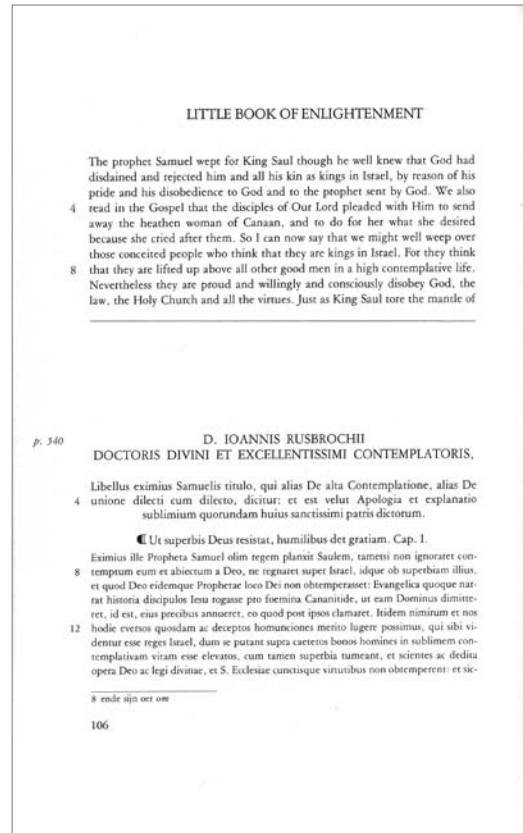
Uitgaven van werken van Middelnederlandse mystici Ruusbroecs volledige werken in het Middelnederlands

☛ **GUIDO DE BAERE** is emeritus professor aan het Ruusbroecgenootschap, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte van de Universiteit Antwerpen. Hij is tevens redactielid van *Ons Geestelijk Erf*.

Vlaamse schrijftaal hem zeer ter harte. Zijn belangstelling voor Ruusbroec was dan ook taalkundig geïnspireerd, zij het dat kanunnik David ook waar-dering had voor Ruusbroecs mystiek schrijverschap.

De eerste volledige uitgave van Ruusbroecs werken in de oorspronkelijke taal werd bezorgd door Jan Baptist David (1801–1866), *Werken van Jan van Ruusbroec*. Gent, C. Annoot-Braeckman, 1858–1868. Als hoogleraar ‘nationale taal en literatuur’ aan de Katholieke Universiteit te Leuven ging het ontwikkelen van een eigen

Naar aanleiding van de vijfhonderd- vijftigste verjaardag van Ruusbroecs overlijden in 1931 rees de vraag naar een nieuwe uitgave van zijn werken. Davids uitgave was wegens de beperkte oplage niet meer beschikbaar en een herdruk ervan was niet wenselijk vanwege haar filologische tekorten. Zo nam het jonge Ruusbroecgenootschap,



Drie keer de aanvang van het *Boecksen der verclaringhe*, in: J. B. David, *Werken van Jan van Ruusbroec* (Gent, 1868), dl. 6, p. 241; in: Jan van Ruusbroec, *Werken* (Mechelen, 1934), dl. 3, p. 275; in: Jan van Ruusbroec, *Opera Omnia* (Tielt; Leiden, 1981), dl. 1, p. 106–107

gesticht in 1925, de taak op zich om voor een nieuwe editie te zorgen: Jan van Ruusbroec, *Werken*. Mechelen/Amsterdam, Het Kompas/De Spieghel, 1932–1934. Een herziene editie verscheen in 1944–1948 te Tiel bij uitgeverij Lannoo. Deze publicatie paste perfect bij de bezieling die het genootschap dreef: religieuze ijver, sociaal bewustzijn en bevordering van de Vlaamse cultuur. Maar deze ‘gelegenheidsuitgave’ gunde de editors slechts een beperkte tijds-panne voor hun werk. Reeds in hun inleiding klinkt de verzuchting naar een ‘definitieve kritische uitgave’.

Hiermee werd een begin gemaakt op het einde van de jaren zestig van vorige eeuw, opnieuw onder auspiciën van het Ruusbroecgenootschap. Eerst in 1981 verschenen de eerste twee banden onder de titel: Jan van Ruusbroec, *Opera Omnia*. Het project was voltooid in 2006 (banden 1–2, Tiel/Leiden, Brill/Lannoo, 1981 en 1–10, Turnhout/Tielt, Brepols/Lannoo, 1988–2006).

De editie van de Middelnederlandse tekst berust op een kritisch onderzoek van zoveel mogelijk tekstgetuigen. Zij wordt begeleid door een Engelse vertaling en de Latijnse vertaling van Surius (1552), die voor de Europese intelligentsia eeuwenlang toegang tot de werken van de Meester bood en bovendien de basis vormde voor de vertalingen in moderne talen tot op het einde van de negentiende eeuw.

Wegens de omvang en de prijs van deze uitgave klonk de roep om een meer compacte editie. Die is verschenen onder de titel *The Complete Ruusbroec. English Translation with the Original Middle Dutch Text*. Brepols, Turnhout, 2014, nogmaals bezorgd door leden van het Ruusbroecgenootschap.

Voor wie verder wil lezen

Th. MERTENS, ‘De wetenschappelijke editie van Ruusbroecs werken in historisch perspectief’, in: K. Schepers & F. Hendrickx (red.), *De letter levend maken. Opstellen aangeboden aan Guido de Baere bij zijn zeventigste verjaardag*. Leuven, 2010, p. 457–478.

<BOECKSEN DER VERCLARINGHE>

Die prophete Samuel die bewende den coninc Saulle, nochtan dat hi wel wiste datterne god vermaect ende versworen hadde, hem ende sijn oer, coninc te sijn in Israel. Dat was om sine hovrede, ende om dat hi ongheloesam was gode ende den selven prophete van gods weghen. Men leest oec in der ewangelien, dat die jonghere ons heren onsen here baden vore dat heidene wijf van Canaan, dat hie liete; dat es, dat hi hare aldat dade dat si begherde, want si riep na hen. Alsoe maghic nu segghen, dat wi wel bewenen moghen selke bedroegene menschen dien dunct dat si coninghe sijn in Israel. Want hen dunct dat si verhaven sijn boven alle andere goede menschen in een hoghe souwende leven. Nochtan sijn si hovredech, en <de> wilens en <de> wens ongheloesam gode, ende der wet, ende der heilighe kerken, ende allen doegheden.

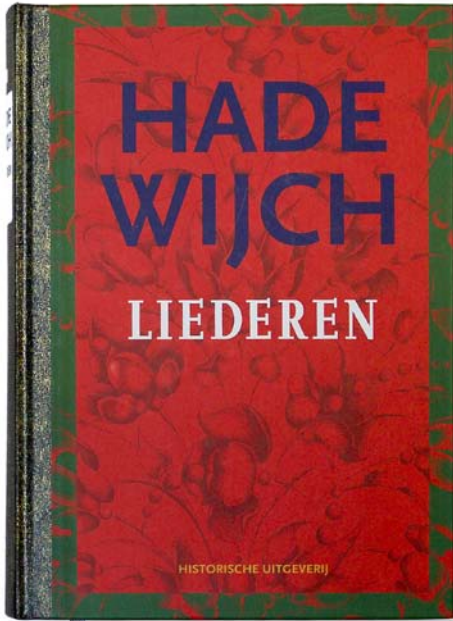
F. 36r, p. 273

Vv DFGHe H nNEg

Hier beghint dat boec der hoochster waerheit *(afsumand) changed mox*: Hier beghint dat boec der verclaringhe vander hoochster waerheit *(snyder heeren) nide D*, *(swijgliber godeloghen sine oratoratiois. loquens de unione amantis anima cum deo. hie libellus etiam translatas est in latinum per predicium fratrem premonstratis de petra nide F*, Dit es dit boecksen der verclaringhen van hoghen woeden die inden vore ghescrevene .iiii. boeke gheset sijn *nide G*. Hier beghint een boec van hoghen souwen dat ghenoom is saruot dat het Jan van Ruusbroec ghenaeft heeft om sulker caritater wille die hem daer om baden *nide H*. Hier beghint dat boec heeren Johans van ruusbroec vander hoochster waerheit *nide n*. Hier beghint een swerlijc boec vander hoochster waerheit dat het Jan ruusbroec van groenendael ghenaeft beves *nide N*. Dit ist boeckgen vander hoochster waerheit *nide Eg*.

1 die(2) om H n Eg so (dat) N 2 wiste Eg (vermaect) hadde F 2/3 hem -Israel: ic sijn een coninc van israel N 2 sijn oer: die sine nummermeer boec n oer: oie H, eet Eg 3 coninghe Eg Ende (dat) N was om F hovrede H N, hovredicheit n, hovredij Eg om(2) om H 5 die om n onsen here om N here om G 5/6 haden / onsen here D 6 heidene N Eg chanaana N 7 hi om n dat om H n N Eg dade / al dat D dat om D hem / na Eg 8 nu: wel D (nu) wekt bewenjen Eg mogen / bewenen D N moghen om n selke :abelike D n 8/9 die duncten Eg 9 dunct: danc het n sijn om Eg 10 alle om D goede om Eg besouwende D Eg 11 ende(1) : en Vv, om N ende(2) : en Vv ongheloesam om N 12 (gode) waerheit N ende der heilighe kercken / ende der wet N allen : den F 1/4 see 1 Sam. 15, 10-26 4/7 see Matt. 15, 21-28

De werken van Hadewijch



Hadewijch (ca. 1240) liet een veelzijdig mystiek oeuvre na. Haar Visioenen, Brieven, Strofische gedichten (ook: Liederen) en Mengel-dichten (ook: Rijmbrieven) werden al in de veertiende eeuw verzameld in één band, een privilege dat in die tijd enkel voor belangrijke religieuze denkers was weggelegd. Toch kende Hadewijchs werk, anders dan dat van Ruusbroec, geen brede en continue verspreiding. Een van de laatste sporen van middeleeuwse receptie is een partieel handschrift dat dateert van ca. 1500 en dat in het Ruusbroecgenootschap wordt bewaard (Ms. neerl. 385 II). In 1838 werden twee manuscripten met haar verzameld werk herontdekt

◀ **VEERLE FRAETERS** is hoofddocent aan het Ruusbroecgenootschap, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte van de Universiteit Antwerpen. Zij is tevens redactielid van *Ons Geestelijk Erf*.

◀ Hadewijch, *Liederen*, uitgeven door Veerle Fraeters en Frank Willaert (Groningen: Historische Uitgeverij, 2009), boekband

in de Nationale (toen 'Bourgondische') bibliotheek in Brussel (hs. A en B) en later werd nog een derde band gevonden in de Universiteitsbibliotheek van Gent (hs. C). Dit laatste handschrift vormde de legger voor de eerste kritische editie van Hadewijchs poëzie en prozawerken door Jozef van Mierlo sj in drie delen (1908–1912).

Tussen 1924 en 1952 gaf deze medestichter van het Ruusbroecgenootschap de werken een tweede keer uit in de reeks Leuvense studiën en tekstuitgaven. Zijn edities vormden de grondslag voor een gestaag wassende nationale en internationale Hadewijchstudie. De bevindingen daarvan worden momenteel verwerkt in een nieuwe editie, dit keer naar het oudste handschrift (hs. A), door de Antwerpse neerlandici Veerle Fraeters (Ruusbroecgenootschap) en Frank Willaert (Instituut voor de Studie van de Letterkunde in de Nederlanden). Deel I van het *Verzameld Werk, Liederen*, verscheen in 2009 (Historische Uitgeverij Groningen). Naast de Middelnederlandse tekst bevat de uitgave een moderne vertaling en uitvoerige commentaren per lied. Het boek bevat ook een hoofdstuk van musicoloog L.P. Grijp over de reconstructie van de melodieën waarop Hadewijchs liedteksten vermoedelijk gezongen werden en vier CD's waarop de liederen ten gehore worden gebracht.